

ХРЕСТ

сестри Терези Бенедикти від Хреста

Анотація: Хрест Христа неможливо розуміти лише одним розумом. Як пише Апостол Павло, проповідувати Христа розп'ятого – безумство (1 Кор. 1:23). Але коли відомий німецький філософ Едіт Штайн вступила до католицького ордену кармеліток, вона стала сестра Тереза Бенедикта від Хреста. Цей суфікс, що додається до її імені, є суттю її життя. Цей короткий нарис описує тему хреста Ісуса Христа протягом життя Едіт Штайн, від її звернення до Христа до її вбивства в концентраційному таборі смерті Аушвіц в 1942 році.

Ключові слова: Едіт Штайн, сестра Тереза Бенедикта від Хреста, святий Іоанн від Хреста, феноменологія, кармелітка.

Title: The cross of Sister Theresa Benedicta «of the Cross».

Annotation: The cross of Christ cannot be understood by reason alone. As the Apostle Paul wrote, it is «foolishness» to preach Christ crucified (1 Cor. 1:23). However, when Edith Stein (1891-1942), the well-known German philosopher and convert from Judaism, entered the Order of Carmelites, she became Sister Teresa Benedicta “of the Cross.” The suffix attached to her name was the essence of her life. This brief biographical sketch outlines the theme of the cross of Jesus Christ in the life of Edith Stein, from her conversion to her execution at Auschwitz.

Keywords: Edith Stein, Sister Teresa Benedicta of the Cross, St. John of the Cross, phenomenology, Carmelite.

Мері Рейбер у 1991–2021 рр. викладала церковну історію та інші предмети в кількох богословських навчальних закладах України, переважно в Донецькому християнському університеті та Одеській богословській семінарії. 2015 р. вона отримала ступінь доктора філософії через Центр IBTS (Університет Вельсу). Мері перебуває на пенсії і живе в Сент-Луїсі, штат Міссурі (США).

Він не знав її імені, але відразу впізнав її. Незабаром після закінчення Другої світової війни парафіяльний священник у Вюрцбурзі показав колишньому охоронцеві концтабору фотографію жінки в чорній чернечій вуалі. Фотографія перенесла його в той день у серпні 1942 року, коли він працював на залізничній платформі в Освенцимі. Того дня чергові охоронці прийняли два залізничні потяги з Нідерландів, в одному були чоловіки, в іншому – жінки. Їм сказали, що всі ув'язнені в цих двох потягах були божевільними. Але він не міг не помітити серед усього цього хаосу монашку в чорній вуалі. Він сказав іншому охоронцеві: «Ця не може бути психічно хворою». Немов зрозумівши, що ці двоє говорять про неї, сестра пильно подивилася на них. Це була всього лише мить, але її погляд так вразив його, що охоронець зміг упізнати її фотографію через роки^[1].

Священник показав йому фотографію Едіт Штайн (1891–1942 рр.). Вона точно не була божевільною, хоча дехто вважав би її життєвий вибір нерозумним. Єврейка, навернена в католицизм, вона стала черницею-кармеліткою і свідомо принесла своє життя в жертву за свій народ. Помираючи разом із мільйонами євреїв та іншими «неугодними»^[2] нацистській Німеччині, вона розуміла, що несе хрест Христа – «для юдеїв згіршення, а для греків безумство» (1 Кор. 1:23). Для Штайн останні кілька сотень метрів, які вона пройшла оголеною до газової камери і крематорію, стали кульмінацією багаторічного споглядання цього хреста.

Воістину, хрест – це таємниця, «безумство», яке неможливо пояснити лише розумом. Коли Ісус уперше заговорив про Своє майбутнє розп'яття – найбільчійший і найпринизливійший спосіб страти, що його будь-коли було винайдено, – ця ідея була настільки приголомшливою й абсурдною, що апостол Петро рішуче заперечив Йому (Мт. 16:21–23; Мр. 8:31–33). Хоча Ісус неодноразово говорив про Свій хрест, учні змогли зрозуміти, що Він мав на увазі, тільки після Його воскресіння (Мт. 20:17–19; Мр. 10:32–34; Лк. 18:31–34).

Настільки ж незрозумілою була і наполеглива вимога Ісуса, щоб Його учні теж взяли і несли свій хрест (Мт. 16:24–28; Мр. 8:34–38; Лк. 9:23–27). Згідно з відомим описом, запропонованим британським істориком Девідом Беббінгтоном, однією з чотирьох особливих, відмінних ознак евангелізму є «хрестоцентризм». Тобто, евангеліки зазвичай підкреслюють викупну жертву Христа на хресті^[3]. Це найвищий знак Божої любові до

^[1] Sister Teresa Renata Posselt, OCD, Edith Stein: The Life of a Philosopher and Carmelite (Washington, D.C.: ICS Publications, 2005), pp. 235–236.

^[2] Сестра Роза Штайн загинула разом із нею в Освенцимі. Інша сестра, Ельфріда Творогер, брат, Пауль Штайн, його дружина Гертруда, і племінниця, Єва Штайн, також стали жертвами Голокосту; див. Susanne M. Batzdorff, Aunt Edith: The Jewish Heritage of a Catholic Saint (Springfield, IL: Templegate Publishers, 1998), pp. 147–168.

^[3] David W. Bebbington, Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to

грішників. Однак хрест призначений не тільки для Ісуса. Коли Він каже, що той, хто не візьме хреста і не піде за Ним, не гідний Його (Мт. 10:38), Він, вочевидь, має на увазі не буквально розп'яття кожного віруючого, а хрест як «...символ усього важкого, гнітючого, настільки суперечного людській природі, що прийняття його на себе подібне до подорожі до смерті»^[4].

Ніхто не врятований від цього «шляху до смерті», і саме тягар усього «важкого, гнітючого та суперечного людській природі» Ісус наказує нам нести. Однак християнська віра вчить, що коли наші страждання присвячені Христу, вони таємниче стають шляхом до слави (1 Петр. 4:13). І не тільки: добровільне несення свого хреста, прийняття своїх страждань – єдиний шлях до істинного пізнання Христа. Апостол Павло каже про це так: «Щоб пізнати Його й силу Його воскресіння, та участь у муках Його, уподоблюючись Його смерті» (Фил. 3:10).

Є багато християнських свідків, які можуть підтвердити ці істини, але лише дехто з них вивчав хресний шлях так сумлінно і прожив його так інтенсивно, як Едіт Штайн. Можливо, вона має унікальні здібності, щоб дати певні поради християнам у воєнний час, коли тяжкість хреста здається особливо важкою, як це відбувається зараз в Україні. Юдейку і християнку, її було канонізовано як святу Римо-католицької церкви 1998 р. Вона також є європейкою, проголошеною Папою Іваном Павлом II (1920–2005 рр.) покровителькою Європи 1999 р.^[5] Ба більше, вона близька нам за часом. Вона «... вводить нас у серце цього змученого століття [тобто двадцятого століття], вказуючи на надію, яку воно пробудило, але також і на суперечності та невдачі, які його спотворили»^[6].

ХРЕСТ У ЖИТТІ ЕДІТ ШТАЙН

◆ Едіт народилася в Бреслау, Німеччина (сучасний Вроцлав, Польща), 12 жовтня 1891 р. в єврейській родині. Її мати вважала знаменним, що цього дня був Йом Кіпур^[7], єврейський День спокути. Вона була молодшою з одинадцяти дітей (семеро з яких дожили до дорослого віку). Її батько помер, коли їй було три роки, після чого її мати взяла на себе сімейний бізнес із виробництва пиломатеріалів і вела його з великим успіхом. Едіт була

the 1980s (London: Unwin Hyman, 1989), pp. 2-3. Іншими відмінними ознаками є акцент на духовному наверненні, активність у поширенні Євангелії та висока повага до Біблії.

[4] Edith Stein, *The Science of the Cross*, Josephine Koeppel, OCD, trans. (Washington, DC: ICS Publications, 2002), p.17.

[5] У цей же час були названі ще дві покровительки – свята Бріджит Шведська (1303–1373) і свята Катерина Сіенська (1347–1380).

[6] John Paul II, “Apostolic Letter issued Motu Proprio,” (www.vatican.va, accessed 31 May 2023).

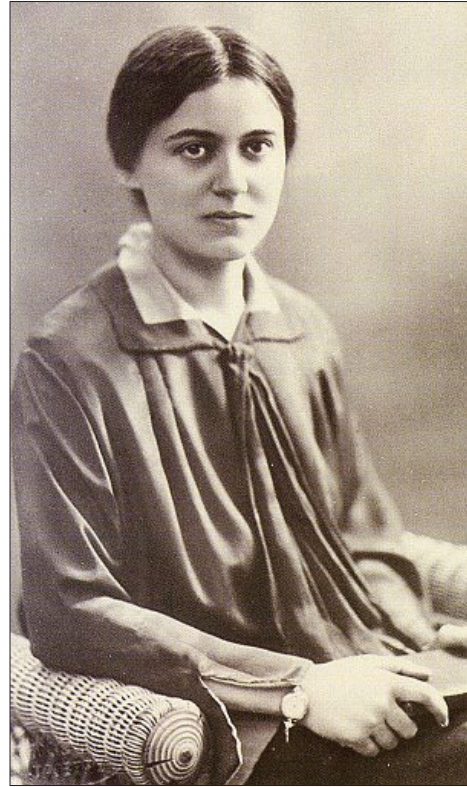
[7] Batzdorff, *Aunt Edith*, p. 57.

надзвичайно обдарованою дитиною і чудово вчилася в школі. Вона особливо любила поезію та мови.

Після двох років навчання в університеті в Бреслау вона вирішила присвятити себе філософії і влітку 1913 р. вступила до університету в Геттінгені. Там її привабив феноменолог Едмунд Гуссерль (1859–1938 рр.), роботи якого вона вже вивчала самостійно. Зрештою, під його керівництвом вона напише докторську дисертацію («Про проблему емпатії», 1917 р.) і працюватиме його особистим асистентом з 1916 по 1918 рік.

Часто вважають, що вона була атеїсткою, принаймні до університетських років, хоча деякі вчені заперечують це^[8]. Звісно, Штайн писала, що у віці п'ятнадцяти років вона «навмисно і свідомо» відмовилася від молитви^[9]. Але водночас треба пам'ятати, що вона займалася пошуком істини, яка, як вона пізніше стверджувала, була «...молитвою сама собою»^[10]. «Усі, хто шукає істину, шукають Бога, незалежно від того, зрозуміло їм це чи ні»^[11], – писала вона.

Кілька речей захопили її до християнства. У Геттінгені Едіт приєдналася до кола феноменологів Гуссерля. Як впливає з назви, цей філософський метод зосереджений на «феноменах», що вимагають ретельного спостереження і безпосереднього переживання реальності. Феноменологія передбачає, що все має свою власну цілісність, з огляду на що пізнання має бути зосереджене на «речах як вони є», а не на упереджених ідеях спостерігача. Вивчення феноменології навчило Штайн давати пояснення всім незнайомим «феноменам», з якими вона стикалася в повсякденному житті, і релігійній вірі також.

Едіт Штайн (1891 - 1942)

[8] Posselt, Edith Stein, p. 16, see also ch. 3, Gleanings 4, p. 239.

[9] Edith Stein, *Life in a Jewish Family, 1891-1916*, Josephine Koepfel, OCD, trans., in *The Collected Works of Edith Stein*, vol. 1 (Washington, DC: ICS Publications, 1986), p. 148.

[10] Posselt, Edith Stein, p. 63.

[11] Edith Stein to Sr. Adelgundis Jaerschmid, OSB, Letter 259, *Self-Portrait in Letters: 1916-1942* in *The Collected Works of Edith Stein*, vol. 5, trans. Josephine Koepfel (Washington, DC: ICS Publications, 1993), p.387.

Наприклад, під час візиту до Франкфурта-на-Майні 1916 р. Штайн та її подруга зупинилися, щоб відвідати кафедральний собор. Поки вони дивилися на прекрасне святилище, увійшла жінка з кошиком для покупок і несвідомо опустила на коліна, щоб помолитися кілька хвилин. Як пояснити «феномен» звичайної людини на молитві? Штайн писала: «Це було щось абсолютно нове для мене. До синагог чи протестантських церков, які я відвідувала, ходили тільки на служби. Але тут хтось переривав свої повсякденні справи, щоб зайти в цю церкву... наче вона прийшла для інтимної бесіди. Я ніколи не зможу цього забути»^[12].

Під час тієї ж поїздки до Франкфурта Штайн і її подруга вирушили подивитися на Афіну роботи скульптора V ст. до нашої ери Мирона з Елевфер. Однак перш ніж вони увійшли в кімнату, де було експоновано витончену фігуру богині мудрості, помітили фламандську скульптуру XVI ст., яка зображає Діву Марію, улюбленого учня Івана, Никодима і Марію Магдалину, що згрупувалися біля підніжжя хреста, хоча композицію було пошкоджено так, що на ній уже не було ні хреста, ні Христа. «Ці фігури так вплинули на нас, що довгий час ми не могли від них відірватися»^[13], – писала Штайн. Що ж так сильно їх вразило? Чи це була невидима фігура, що вмирає в центрі скульптури?

Найголовніше, у Геттінгені Штайн змогла спостерігати, як християнство змінило життя людей, яких вона знала і любила. Едмунд Гуссерль сам був євреєм, який перейшов у протестантизм. Однак, крім свого наставника, через феноменологічний гурток Штайн подружилася з Адольфом (1883–1917 рр.) і Анною Рейнах. Рейнахи були лютеранами. Перша світова війна розкидала університетську спільноту (Штайн сама кілька місяців служила помічником Червоного Хреста 1915 р.), а Адольф Рейнах загинув на фронті 1917 р. Його вдова, Анна, попросила Штайн допомогти їй упорядкувати чоловікові наукові праці. Вона боялася зустріти подругу в розпачі через втрату чоловіка, але, на її подив, Анна, хоча й була вбита горем, виявилася напрочуд спокійною і чуйною. Штайн написала: «Це була моя перша зустріч із Хрестом і тією божественною силою, яку він вселяє тим, хто його несе. Вперше я побачила перед своїми очима Церкву, народжену викупними стражданнями Христа, яка перемагає жало смерті. У цей момент моє невір'я було розтрощене, юдаїзм зблід, і переді мною засяяв Христос: Христос у таємниці Хреста»^[14].

Іншими християнами серед феноменологів були філософиня Гедвіг Конрад-Мартіус (1888–1966 рр.) та її чоловік Теодор (1881–1969 рр.). Штайн іноді зупинялася в їхньому будинку. Одного разу, коли господарям довелося залишити її саму на кілька днів, Гедвіг запропонувала Едіт вибрати

^[12] Stein, A Jewish Family, p. 401.

^[13] Там само.

^[14] Posselt, Edith Stein, pp. 59-60. A Jewish Family, 419-420.

будь-яку вподобану книжку з великої книжкової шафи. Вона навмання вибрала «Життя святої Терези від Ісуса»^[15], автобіографію великої реформаторки кармеліток-дискаліток (1515–1582 рр.). Біограф Штайн і її соратниця з кармеліток, сестра Тереза Рената Посселт, наводить слова Штайн, які вона розповіла їй про враження від читання життя святої: «Я... відразу ж була зачарована і не зупинялася, поки не дійшла до кінця. Закривши книгу, я сказала: «Це правда»^[16]. Її охрестили в Новий 1922 рік. За особливою домовленістю Гедвіг Конрад-Мартіус, хоча й протестантка, стояла поруч зі Штайн як її хрещена мати.

Тут Штайн зіткнулася з іншим хрестом – нерозумінням сім'ї, особливо її любої матері, через її християнське навернення^[17]. Вона і далі супроводжувала матір у синагогу і молилася разом із сім'єю, але пролом уже стався. Одна із сестер Штайн, Роза, вирішила розділити її віру, але, хоча стосунки з іншими членами сім'ї збереглися, не можна сказати, що хтось із них зрозумів її крок.

Ще до свого навернення вона подавала заявки на лекторську позицію в кілька університетів, але безуспішно. Незалежно від того, наскільки блискучою чи кваліфікованою вона була, на той час вищі академічні кола були закриті для жінок. Через це настало розчарування (ще один хрест!) і вона повірила, що Бог веде її до вступу в релігійний орден. Хоча Кармеліти і споглядальне життя сильно приваблювали її, духовний наставник переконав Штайн залишитися в світі. Поступово вона зрозуміла, що «... можна поклонятися Богу, займаючись науковими дослідженнями»^[18].

У зв'язку з цим вона отримала посаду в жіночому педагогічному коледжі під керівництвом домініканського ордену в Шпайері та присвятила себе своїм ученицям. Тут їй довелося зіткнутися з повсякденним життям, справлятися з напруженим графіком і вживатися з різними особистостями. Штайн жила просто, дотримуючись розпорядку дня черниць, включно з регулярними молитвами. Її поважали за ерудицію, але також любили за скромність, щедрість, доброту і справедливість. Крім викладання, вона займалася науковою діяльністю і підготувала переклад «Суперечливих питань» святого Хоми Аквінського (1225–1274 рр.) з латини на німецьку мову, а також написала численні есе і статті. Штайн також стала відомою лекторкою з сучасних питань, особливо щодо ролі жінок у суспільстві та особливих вимог до їхньої освіти.

1932 р. вона стала викладачем Католицького педагогічного інституту в Мюнстері, але коли в січні 1933 р. Адольф Гітлер (1889–1945 рр.) став кан-

^[15] Терези Авільської

^[16] Posselt, Edith Stein, p. 63.

^[17] Там само, р. 64; див. також р. 239, де описано, як її навернення вплинуло на її сім'ю; див. Batzdorff, Aunt Edith.

^[18] Edith Stein to Sr. Callista Kopf, OP, Letter 45, Letters, p. 98.

цлером Німеччини, стало зрозуміло, що її викладацька кар'єра закінчилася. Як неарійка, вона була змушена відмовитися від своєї посади тієї ж весни. Вона зрозуміла, що означають посилення гоніннь на євреїв, і звернулася до Бога: «Я говорила зі Спасителем і сказала Йому, що знаю, що саме Його Хрест зараз покладено на єврейський народ; що більшість із них не розуміють цього; але ті, хто розуміє, повинні добровільно прийняти його в ім'я всього найкращого. Я зроблю це. Він повинен тільки показати мені, як... Я була впевнена, що була почута. Але в чому полягатиме це несення Хреста, я ще не знала»^[19].

Тепер, коли кар'єра викладача була для неї закрыта, Штайн відчула, що настав момент вступити до Кармелітського ордену, що вона хотіла зробити з моменту свого навернення. У жовтні 1933 р. її прийняли в монастир Босих Кармелітів у Кельні. У квітні наступного року вона взяла ім'я сестри Терези Бенедикти від Хреста. Ім'я «Тереза» було обрано на честь святої Терези Ісуса, яка так надихала її. «Бенедикта» – на честь святого Бенедикта Нурсійського (480–548 рр.), який заснував європейське чернецтво. Нарешті, дотримуючись традиції кармелітів, вона обрала ідентифікаційний титул або емблему: «від Хреста». Це був той самий суфікс, що й в іншого гіганта XVI ст. з Босих Кармелітів, святого Іоанна від Хреста (1542–1591 рр.).

Рішення Штайн стати кармеліткою стало ще одним болючим ударом для її сім'ї, особливо для її улюбленої матері. «Чому ти робиш це зараз?»^[20] – запитала її дванадцятирічна племінниця. Це було доречне запитання 1933 р., коли гоніння на євреїв посилювалися. Вона вже була християнкою, навіщо ж ставати споглядальницею-черницею і ще більше відокремлювати себе від свого єврейського коріння? Чи намагалася вона ухилитися від долі свого народу? Два шурина запевнили Штайн, що якщо її економічне становище вплинуло на її рішення, то вони зроблять усе можливе, щоб підтримати її, доки їм ще є чим поділитися^[21].

Однак сестра Бенедикта (так її називали в громаді) не намагалася втекти від ситуації в Німеччині. Навпаки, вона вірила, що Бог веде її до глибшої участі. Як вона писала своєму другуві 1928 р.: «...Навіть у споглядальному житті не можна розривати зв'язок зі світом. Я навіть вважаю, що чим глибше людина занурюється в Бога, тим більше вона повинна «виходити із себе», тобто вона повинна йти у світ, щоб нести в нього божественне життя»^[22].

Життя кармеліток, до якого вона долучилася, було суворим, безвісним, відокремленим і покірним, хоча «вона сміялася й жартувала, наче

^[19] Posselt, Edith Stein, p. 116.

^[20] Там само, pp. 126-127; Batzdorff, Aunt Edith, pp. 23-25.

^[21] Posselt, Edith Stein, pp. 124-125.

^[22] Edith Stein to Sr. Callista Kopf, OP, Letter 45 in Letters, p. 98.

дитина, з іншими сестрами, доки сльози не бігли по її щоках»^[23]. Однак вона завжди знала про те, що відбувається з євреями, як і з її власною родиною, і це глибоко хвилювало її. Історія цариці Естер мала для неї в цей час величезне значення. Вона нагадала собі, що Естер була відокремлена від свого народу, щоб представляти його перед царем. «Я дуже бідна і безсила маленька Естер, але Цар, який вибрав мене, нескінченно великий і милосердний. Це така велика втіха»^[24].

1935 р. вона дала свої тимчасові обітниця. Друг, який відвідав її незабаром після цього, відзначив її осяйне щастя і зауважив, що в монастирі вона, ймовірно, буде в безпеці від переслідувань, але сестра Бенедикта відповіла на це: «О, ні, я в це не вірю. Звичайно, вони прийдуть і заберуть мене звідси. У будь-якому разі я не можу розраховувати на те, що мене залишать тут у спокої». Вона повідомила мені, що їй було зрозуміло, що вона покликана страждати за свій народ, що у неї є місія повернути багатьох додому»^[25].

Вона продовжувала свою наукову роботу, але статті неарійців більше не публікували. Її головним досягненням у ці роки стала книжка «Кінцеве і вічне буття», аналіз святого Хоми Аквінського і феноменології, але її не можна було опублікувати^[26].

Сестра Бенедикта залишалася в Кельні до 9 листопада 1938 р., коли страшний погром «Кришталевої ночі»^[27] дав зрозуміти, що її присутність становить небезпеку для громади. Вона тихо переїхала в інший Кармель у Нідерландах, в Ехте. Незабаром, після прибуття туди, у березні 1939 р., вона написала своєму настоятелю лист, у якому просила дозволу присвятити себе: «Серцю Ісуса як жертву примирення за справжній мир; щоб панування антихриста впало, якщо можливо, без нової світової війни... Я знаю, що я жалюгідна, але Ісус бажає цього, і, безсумнівно, Він закличе багатьох інших зробити те саме в ці дні»^[28].

^[23] Posselt, Edith Stein, p. 139.

^[24] Edith Stein to Mother Petra Brüning, OSU, Letter 281, Letters, p. 413.

^[25] Elisabeth Kramer, Kolner Selig- und Heiligsprechungsprozess (1962), p. 17, quoted by Posselt, Edith Stein, p. 163.

^[26] Posselt, Edith Stein, pp. 166, 173.

^[27] Кришталева ніч або Ніч розбитих вітрин (Kristallnacht) – єврейський погром по всій Німеччині 9–10 листопада 1938 р.

Тереза Бенедикта від Хреста (1891 – 1942)

Мері Рейбер. ХРЕСТ СЕСТРИ ТЕРЕЗИ БЕНЕДИКТИ ВІД ХРЕСТА

Саме в цей час в Ехті вона завершила свою останню велику наукову роботу «Наука Хреста». Керівництво попросило її написати працю на благо своїх побратимів-кармелітів на честь чотирьохсотліття від дня народження святого Іоанна від Хреста. Її метою було написати дослідження про великого містика «...в єдності його істоти, як вона виражається в його житті і в його творах...»^[29]. Робота була завершена за лічені місяці, але «... [вона] насправді роздумувала над нею роками... Тому ця книга пропонує не тільки сучасний виклад св. Іоанна Хреста, а й особисте свідчення сестри Бенедикти»^[30].

Пам'ятник Едіт Штайн у Кельні.

Кармель в Ехті залишався прихистком до німецького вторгнення в Нідерланди 1940 р. Поки сестра Бенедикта вивчала святого Іоанна від Хреста, сам монастир опинився під загрозою. 1941 р. чотири кармелітські громади, що перебували під німецькою окупацією, були закриті гестапо^[31]. Знову-таки, не бажаючи створювати додаткові проблеми для кармеліток в Ехті, сестра Бенедикта разом зі своєю сестрою Розою, що долучилася до неї, спробувала перевестися до іншого Кармеля у Швейцарії. Були заповнені заяви та надіслані документи, але впевненості не було. «Говорячи людською мовою, ми з моєю сестрою Розою перебуваємо в дещо скрутному становищі», – писала сестра Бенедикта. Вона додала: «Ми з упевненістю залишаємо все на волю Провидіння і спокійно виконуємо свої обов'язки»^[32].

26 липня 1942 р. в усіх церквах було публічно зачитано протест християнських громад Нідерландів проти депортації голландських євреїв. На знак помсти 2 серпня всі неарійські члени кожної голландської релігійної громади були заарештовані. На монастир кармеліток в Ехті був здійснений наліт, і сестрам Бенедикті та Розі дали лише кілька хвилин на підготовку^[33].

^[28] Edith Stein to Mother Ottilia Thannisch, OCD, Letter 296, Letters, p. 431.

^[29] Stein, The Science of the Cross, p. 5.

^[30] Posselt, Edith Stein, p. 191.

^[31] Там само, pp. 192-193.

^[32] Edith Stein to Sr. Agnella Stadtmüller, OP, Letter 335, Letters, p. 486.

^[33] Posselt, Edith Stein, pp. 202-209.

До 5 серпня стало відомо, що сестер відвезли у Вестерборк, транзитний табір для євреїв на півночі Голландії. Один з очевидців згадував, що сестра Бенедикта вирізнялася спокійною поведінкою і доброзичливістю, особливо піклуючись про маленьких дітей, чії матері були в такому розпачі, що не могли про них подбати^[34]. Із Вестерборка в Ехт прийшла записка від сестри Бенедикти. Вона просила надіслати теплий одяг та інші речі для майбутнього транспорту, але додавала: «...поки що я можу славно молитися»^[35].

У ніч із 6 на 7 серпня щонайменше 1000 католиків єврейського походження було завантажено в поїзди і депортовано в невідомому напрямку. Поступово деякі повідомлення про цю подорож дійшли до Ехта. На зупинках на шляху прямування бачили черницю в чорному, яка зверталася до перехожих, передаючи привіти. Імовірно, останнім словом сестри Бенедикти була надряпана записка подрузі-бенедиктинці, яка спалила її разом з іншими паперами, що викривали її, за кілька днів до її власного арешту. Через багато років черниця згадувала це формулювання: «Вітання від Терези Бенедикти від Хреста. Прямуємо на Схід»^[36].

Припускають, що її отруїли газом в Аушвіц-Біркенау відразу після прибуття 9 серпня 1942 р.

ВИСНОВКИ

◆ Охоронець на платформі в Освенцимі міг бачити, що жінка в чорній вуалі не була божевільною. Що б він подумав, якби знав, що Едіт Штайн вірила, що перебуває на платформі для того, щоб запропонувати своє життя Богові заради свого народу? Справді, що подумав би страж про «глупоту» розп'ятого Христа? Це не має раціонального сенсу, але для Едіт Штайн, як для тієї, кого покликав Бог, хрест був «Христос – Божа сила і Божа премудрість» (1 Кор. 1:24).

У хресті вона знайшла істину, яку шукала, і присвятила себе втіленню цієї істини в усіх сферах свого життя. Ми бачимо це в її глибокій науковій праці, в її духовній дисципліні, в її теплих дружніх стосунках, але я думаю, що найяскравіше ми бачимо хрест у свободі, яку вона мала в останні години свого життя, щоб утішати маленьких дітей і «молитися славно». Хоча вона була жертвою, вона зберегла свою людяність. Нехай це буде і про нас, коли ми несемо свій тягар і йдемо за тим самим Господом.

^[34] Там само, р. 217.

^[35] Там само, р. 218.

^[36] Там само, pp. 223-224, see also ch. 22, Gleanings 2, р. 239.

Читаючи *Науку Хреста*

«Я... як маленька дитина, що робить перші спроби ходити»^[1], – писала сестра Тереза Бенедикта від Хреста (Едіт Штайн), коли почала роботу над своєю останньою науковою працею *Наука Хреста*. Її попросили настоятели кармелітської громади в Ехті (Нідерланди) написати роботу на честь чотирьохсотріччя великого містика, вчителя їхнього релігійного ордену, святого Іоанна від Хреста (1542–1591 рр.). Вона була добре знайома з його працями, але замість того, щоб створювати просто біографію чи опис його робіт, вона хотіла уявити життя святого Іоанна як єдине ціле під знаком хреста Христового.

Щоб передати цю мету, вона використовує термін «наука» (нім.: Wissenschaft). Це не просто ідея чи теорія, науку тут розуміють як «... живу, реальну і дієву істину... поховану в душі, як насіння, яке пускає там коріння і зростає, справляючи чітке враження на душу, визначаючи те, що вона робить і що упускає...»^[2]. Інакше кажучи, хрест має власну реальність і цілісність; він здійснює глибокі зміни в житті людини, які можна спостерігати і складати схеми, як у будь-якій науці. Так Штайн досліджує, як ідея хреста була «посаджена» в житті святого Іоанна, і розглядає її ріст і розвиток у його житті та працях.

Іоанн від Хреста писав для того, щоб спрямовувати інших до єднання з Богом, знаком і шляхом якого є хрест. Сестра Бенедикта робить аналіз найзначніших праць Іоанна від Хреста, що дійшли до наших днів. Його *Сходження на гору Кармель* описує пошук Бога через аскетичне життя в алегоричній формі просування душі до вершини метафоричної гори Кармель, де відбувається зустріч із Богом. *Темна ніч* розповідає про очищення душі через втрати та спустошення. Темрява символізує той факт, що пункт призначення – Бог непізнаваний, і сам шлях – невідомий і непізнаваний. Нарешті, два вірші, *Вогонь живої любові* і *Духовний піснеспів* (Духовна кантика або Весільна пісня душі), відображають містичний процес, який проходить душа, поки вона не досягне єднання з Богом і не насолодиться радістю духовного єднання.

Наука хреста – це не втішна книга. Духовне життя важке і потребує праці та уваги. Можна уявити Іоанна від Хреста як картографа, який малює дорогу, що веде кудись високо в духовні гори. У своїй книжці Едіт Штайн начебто пояснює карту, яку Іоанн нам залишив, але водночас, тлумачачи слова і досвід самого гіда, вона побічно описує і свій похід у цих горах. Без її багатого духовного досвіду вона не могла б так ефективно підсумувати досвід свого наставника.

Мері Рейбер

[1] Edith Stein to Sr. Maria Ernst, OCD, Letter 320 in *Self Portrait in Letters, 1916-1942*, Josephine Koeppel, OCD, trans. (Washington, DC: ICS Publications, 1993), p. 466.

[2] Edith Stein, *The Science of the Cross*, Josephine Koeppel, OCD, trans. (Washington, DC: ICS Publications, 2002), pp. 9-10.

НАУКА ХРЕСТА

Дослідження про святого Хуана де ла Крус^[3]

На цих сторінках буде зроблена спроба зрозуміти св. Хуана де ла Крус в цілісності його натури, що виразилася в його житті та працях, з тієї перспективи, з якої автор здатний побачити цю цілісність.

* * *

У вересні або жовтні 1568 р. молодий кармеліт Хуан де Йєпес, який до цього мав в ордені ім'я Хуана де Сан Матіа (Хуана від святого Матвія), оселився в бідному монастирському будиночку в Дуруело, де йому належало стати одним із головних ініціаторів терезіанської реформи. Двадцять восьмого листопада він разом із двома побратимами склав обітницю дотримуватися первісного статуту і прийняв ім'я Хуан де ла Крус (Іоанн від Хреста). Це ім'я стало символом того, що він шукав, покидаючи рідний монастир і відкрито зрікаючись його пом'якшеного статуту; того, чого він прагнув уже там, за спеціальним дозволом дотримуючись первісного статуту ордену. Водночас у цьому виражалася важлива вирізняльна ознака реформи: життя босоногого кармеліта мало стати наслідуюванням Христа на шляху Хреста, співучастю в Хресті Христовому.

* * *

Коли ми говоримо про «науку Хреста», це не варто розуміти в загальноприйнятому значенні слова «наука»: ідеться не про суху теорію, тобто не просто про конгломерат правдивих – чи ймовірно правдивих – висловлювань, не про ідеальну систему, засновану на поважних меморандумах. Це пізнана істина, теологія Хреста, але водночас істина жива, реальна і дієва: подібно до зерна, вона занурюється в душу, вкорінюється в ній і росте, накладає на душу свій відбиток і визначає її дії.

Але спершу поставмо собі запитанням, як взагалі може виникнути наука у вищеописаному значенні.

Наявні виразні ознаки того, що людська природа в її нинішньому стані є природою занепакою. До таких ознак належить нездатність сприймати справжню цінність явищ і реагувати на них. Ця нездатність може коренитися у вродженому «тупоумстві» (у буквальному розумінні), або в загальній байдужості, яка сформувалася впродовж життя, або, врешті-решт, у

[3] Уривки з книги Едіт Штайн *Наука Хреста. Исследование о святом Хуане де ла Крус* Пер. Наталья Бакша, Ин-т св. Фомы, М., 2008, 288 с. Підготував С. Санніков.

нездатності сприймати певні враження, породжувані їхнім частим повторенням. Загальновідомі речі, які ми часто чуємо, залишають нас байдужими. До цього нерідко додається надмірна заклопотаність власними проблемами, яка заважає сприйняттю всього іншого. Ми сприймаємо власну внутрішню інертність як щось неналежне і страждаємо від цього. Те, що вона відповідає «психологічним законам», – мала втіха. З іншого боку, ми щасливі, на досвіді переконуємось, що все ще здатні відчувати справжню внутрішню радість; глибокий, справжній біль – це теж благодать для нас порівняно з закам'янілим нечуттям. Байдужість у релігійній сфері для нас особливо болюча. Багатьох віруючих засмучує, що події історії Спасіння не справляють на них належного враження і не відіграють у їхньому житті тієї ролі, яка їм личить, – ролі рушійної сили. Приклад святих показує їм, як це повинно відбуватися: де віра воістину жива, там істини віри і діла Господні становлять зміст життя, а все інше відступає перед ними і ними формується. Таким є сприйняття святого – початкова внутрішня сприйнятливість відродженої Святим Духом душі. Усе, що стикається з нею, вона сприймає належно і з відповідною серйозністю; все в ній знаходить живу й рухливу чуйність, не обмежену хибними перешкодами та закам'янілістю, чуйність, що легко й радісно дає змогу сприйнятому поводитися й формувати себе. Коли свята душа сприймає в такий спосіб істини віри, це стає «наукою святих». Якщо ж її змістом робиться таємниця Хреста, вона стає наукою Хреста.

* * *

У кармелітів звернення до Святого Письма входило в щоденний розпорядок дня. Коли молодого ченця (Іоанна від Хреста) відправили вчитися в Саламанку, вивчення Святого Письма під керівництвом освічених ексегетів стало важливою частиною його обов'язкової роботи. У пізніші роки, як ми знаємо, він жив, повністю занурений у Святе Письмо, і ніколи не розлучався з ним. Це була одна з небагатьох книг, які він зберігав у своїй келії. Твори Хуана де ла Круса немислимі без цитат із Біблії. Вони стали природним вираженням його внутрішнього досвіду і, коли він писав, вони самі просилися на папір. Брат Хуан Євангеліст, його секретар і близький друг останніми роками, розповідає, що в присутності Хуана де ла Круса навряд чи потрібно було відкривати Біблію, оскільки той знав її майже напам'ять. Отже, можна сказати, що звістка Хреста в Божому слові звучала в серці святого все життя і щоразу заново.

* * *

Сам Спаситель у різних ситуаціях по-різному говорив про Хрест: коли Він пророкував Свої страждання і смерть (Мт. 20:18–19; 26:2), у Нього перед очима був хрест у звичному розумінні слова – дерево ганьби, на якому Він повинен був закінчити Своє життя. Але коли Він каже: «Хто не візьме свого хреста, і не піде за Мною слідом, той Мене недостойний» (Мт. 10:38), або

«Коли хоче хто йти вслід за Мною, хай зречеться самого себе, і хай візьме свого хреста, та й іде вслід за Мною» (Мт. 16:24; пор. Мр. 8:34; Лк. 9:23; 14:27), то хрест тут – символ усього важкого, болісного та ненависного людській природі, тож він уявляється шляхом до смерті, якщо людина приймає його. І цю ношу молодому Ісусу потрібно було брати на себе щодня. Звістка про Його смерть явила учням образ Розп'ятого – вона являє його і донині кожному, хто читає або слухає Євангелію. І в цьому криється безмовний виклик, що вимагає відповідної відповіді. Заклик іти Хресним шляхом життя одночасно відкриває і сенс Хресної смерті, оскільки безпосередньо після слів заклику іде попередження: «Хто хоче душу свою зберегти, той погубить її, а хто ради Мене згубить душу свою, той її збереже» (Лк. 9:24; порівн. із Мт. 10:39; Лк. 17:33; Ів. 12:25). Христос віддав Своє життя, щоб відкрити людям шлях до вічного життя. Але щоб отримати вічне життя, і вони повинні віддати своє земне життя. Вони повинні померти з Христом, щоб разом із Ним воскреснути, – померти смертю – стражданням завдовжки з життя і повсякденним самозреченням, а за потреби й кривавою смертю – свідченням Христового благовістя.

* * *

Якщо потужним стимулом для поета стали полум'яні й барвисті картини старозаповітного псалмоспівця, то теолог міг черпати з іншого повноводного джерела. Ним була душа, єдина з Христом, що живе Його життям у повній самовіддачі себе Розп'ятому, проходить разом із Ним увесь Хресний шлях. Це ніде не висловлено ясніше і чіткіше, ніж у благовісті апостола Павла. У нього вже сформована наука Хреста, теологія Хреста, заснована на внутрішньому досвіді.

«Христос не послав мене, щоб христити, а звіщати Євангелію, і то не в мудрості слова, щоб безсилим не став хрест Христа. Бо ж слово про хреста тим, що гинуть, то глупота, а для нас, що спасаємось, Сила Божа!» (1 Кор 1:17–18). «Бо й юдеї жадають ознак, і греки пошукують мудрости, а ми проповідуємо Христа розп'ятого, для юдеїв згіршення, а для греків – безумство, а для самих покликаних юдеїв та греків Христа, Божу силу та Божую мудрість! Бо Боже й немудре – розумніше воно від людей, а Боже немічне – сильніше воно від людей!» (1 Кор 1:22–25).

* * *

Звістка Хреста – Євангелія від Павла, звістка, яку він проголошує юдеям і язичникам. Це просте свідчення, без жодної пишної риторики, без найменшої спроби переконати доказами розуму. Він черпав усю свою силу в тому, що проповідував. Це Хрест Христовий, тобто Хресна смерть Христа і Сам розп'ятий Христос. Христос – сила Божа і мудрість, і не тільки як посланець Божий, Син Божий і Сам Бог, а й як Розп'ятий, тому що Хресна смерть – обраний незбагненною Божественною премудрістю засіб спасіння. Щоб показати, що людська сила і мудрість не здатні при-

звести до спасіння, Він наділяє спасенною силою Того, Хто за людськими масштабами здається слабким і божевільним; Хто не хоче бути нічим Сам Собою, але дає діяти в Собі силі Божій; Хто «Він упокорив Себе, будвши слухняний аж до смерти, і то смерти хресної...» (Фил. 2:8). Спасенна сила – це влада відроджувати до життя тих, у кому Божественне життя було знищене гріхом. Так само спасенна сила Хреста увійшла у звістку Хреста і через цю звістку переходить на всіх, хто приймає її, хто відкриває себе їй, не вимагаючи ні чудес, ні доводів людської мудрості. У тих, хто прийняв цю звістку, вона перетворюється на ту життєдайну і життєтворчу силу, яку ми назвали наукою Хреста. Апостол Павло сам каже про її кінцевий сенс: «Бо Законом я вмер для Закону, щоб жити для Бога. Я розп'ятий з Христом. І живу вже не я, а Христос проживає в мені. А що я живу в тілі тепер, живу вірою в Божого Сина, що мене полюбив, і видав за мене Самого Себе. (Гал. 2:19–20).

* * *

І останнє – найважливіше. Хрест – не самоціль. Він підноситься і вказує вгору. Він не просто знак, але потужне знаряддя Христа. Це пастуший посох, з яким божественний Давид виходить проти диявольського Голіафа, посох, яким він могутньо стукає в Божу браму і відчиняє її. І тоді звідти виливаються потоки Божественного світла й огортають усіх, хто пішов за Розп'ятим.

* * *

Через слово, образ і літургійне дійство звістка Хреста стукає в серце кожної людини, що живе в християнському культурному середовищі, і особливо в серце священника. Але не кожен здатен і готовий так прийняти цю звістку і так на неї відповісти, як це зробив св. Хуан де ла Крус. У нього це сталося в особливій формі, не враховуючи виняткової благодаті під час принесення Святої Жертви. Розп'ятий кілька разів являвся йому у видіннях. Про два з них він докладно повідав нам. Згідно з ученням Хуана де ла Круса, чути голоси, видіння, так само як і одкровення, – незначна, другорядна деталь містичного життя. Він завжди застерігав від захоплення ними, оскільки людина наражається на небезпеку впасти в оману і в усякому разі затримується на шляху до єднання з Христом, якщо надає цим речам особливої важливості. Крім того, Хуан завжди був украй небагатослівним у розповідях про своє життя, як зовнішнє, так і внутрішнє. І якщо вже він заговорив про два свої видіння, отже, вони мали для нього велике значення. Після них на нього обрушилася ціла буря переслідувань і страждань, з чого напрошується висновок, що їх можна вважати пророцтвами.

Перше видіння було в Авілі, в монастирі Боговтілення, куди св. Тереза викликала його як духівника для сестер. Одного разу, коли він цілком занурився в споглядання Хресних страждань, перед ним постав розп'я-

тий Спаситель – з розплющеними очима, поранений, стікає кров'ю. Це видіння було таким чітким, що святий зміг замалювати його пером, коли прийшов до тями.

Маленький пожовклий листочок зберігся в монастирі Боговтілення до наших днів. Малюнок здається виконаним у сучасній манері. Хрест і тіло зображені дрібно, ніби побачені здалеку; тіло дано в русі, сильно звисаючи з хреста, повисло на руках (пробиті потужними цвяхами, що стрічать, руки особливо виразні); голову опущено так, що рис обличчя

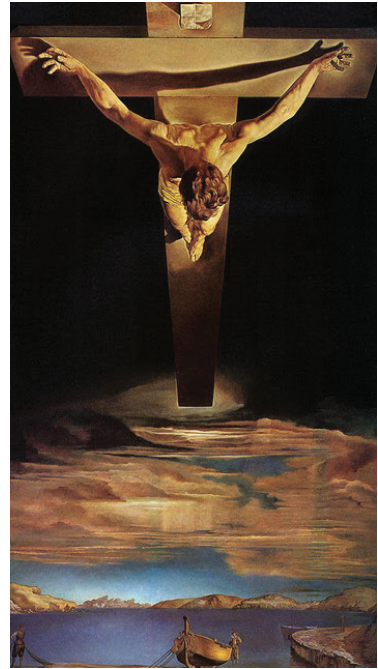
мал. 1

мал. 2

мал. 3

Підписуючись, Іоанн від Хреста завжди малював наприкінці свого імені хрест (мал. 1). Власноручний малюнок Іоанна від Хреста, що зображає його видіння – розп'яття (мал. 2). Цей малюнок надихнув Сальвадора Далі на створення картини «Христос святого Іоанна від Хреста» (мал. 3). (Примітка редактора).

не розібрати; навпаки, добре видно шию і верхню частину спини, вкриті рубцями. Святий подарував свій малюнок сестрі Анні Марії від Ісуса і їй довірив таємницю цього видіння.

До вістки Хреста також має бути долучено все те, що ми називаємо Хрестом у переносному значенні, всі тяготи і страждання життя, оскільки саме звідси і виникає найглибша наука Хреста. Святий пізнав страждання і заздрість уже з перших років життя. Рання смерть батька, боротьба матері за шматок хліба для дітей, його вічно невдалі спроби щось заробити для сім'ї – все це мало залишити глибокий слід у ніжному серці дитини, але нам нічого про це не відомо. Так само мало ми знаємо про вплив на душу св. Хуана де ла Круса криз перших років життя в ордені. Лише про пізніші

роки є свідчення, які дозволяють більше дізнатися про його внутрішнє життя.

Одного вечора в Авелі Хуан, закінчивши сповідувати, вийшов із церкви, де дзвонили до Angelus^[4], і пішов стежкою до будинку, де жив разом з о. Германом. Раптом на нього напав якийсь чоловік і так побив кийком, що Хуан упав на землю. (Це була помста чоловіка, якого Хуан позбавив коханки, навернувши її до Христа). Оповідаючи про цей епізод, святий додав, що ніколи в житті не відчував такої солодкої втіхи: з ним поводитися, як зі Спасителем, і він пізнав усю солодкість Хреста.

* * *

Жодне людське серце ніколи не проходило крізь таку Темну ніч, як серце Сина Людського в Гетсиманському саду і на Голгофі. Жоден допитливий дух не в змозі проникнути в незбагненну таємницю Богопокинутості присмертного Сина Людського. Але Сам Ісус може дати обраним душам хоч трохи відчути цю страшну гіркоту. Такі душі – Його найкращі друзі, і їхній любові Він посилає останнє випробування. Якщо вони не злякаються і покірно вступають у Темну ніч, Він Сам стане їхнім провідником:

*О ніч, що провідницею мені слугувала!
 О ніч, ніжніша за світанок!
 О ніч, що разом поєднала
 Кохану з Коханим,
 що перетворила Наречену на Нареченого!*

* * *

Процес звільнення святий визначає як *Ніч*, через яку душі необхідно пройти. Це *Ніч* одразу в трьох значеннях: вихідний пункт, шлях і його мета. Вихідний пункт – бажання речей цього світу, від яких душі необхідно відмовитися. Ця відмова приводить її в темряву, подібну до Ніщо, тому вона і названа *Ніччю*. Світ, який ми сприймаємо почуттями, – це ґрунт, на якому ми твердо стоїмо, дім, у якому нам затишно, який живить нас і дає все необхідне для життя, джерело наших радощів і насолод. Якщо в нас забирають його або доводиться його покинути, то, звісно, нам здається, що земля йде в нас із-під ніг і навкруги запановує *Ніч*. Нам здається, ніби ми розчиняємося і зникаємо. Але це не так. Насправді ми стаємо на більш надійний шлях, але шлях темний, оповитий *Ніччю*: шлях віри. Це справді шлях, бо він веде до мети – єднання з Богом. Але це шлях *Ночі*, бо порівняно з ясною проникливістю природного розуму віра – темне осягнення: вона повідомляє нам щось, але не дає цього побачити. Тож треба одразу сказати, що і мета, до якої ми рухаємося шляхом віри, є

[4] Angelus Domini (лат.) – Ангел Господній, католицька молитва, названа за початковими словами; її читають тричі на день: вранці, опівдні та ввечері. У католицьких монастирях і храмах читання цієї молитви часто супроводжується дзвоном, який також називають Angelus (прим. редактора).

Ніччю. На землі навіть у блаженному єднанні Господь залишається прихованим від нас. Наше духовне око не пристосоване до Його нескінченно яскравого світла і дивиться на Нього, наче в нічну темряву. Але як космічна ніч у різні моменти темна по різному, так і в містичної *Ночі* є свої часові проміжки і свої ступені. Зникнення чуттєвого світу можна порівняти з настанням *Ночі*, в якій, однак, від денної яскравості залишається сутінкове світло. Віра ж, навпаки, – опівнічна темрява, оскільки тут відсутня не тільки діяльність почуттів, а й природні пізнавальні здібності розуму. Однак коли душа знаходить Бога, тоді її *Ніч* освяється світлом сходу нового дня вічності.

* * *

Для умертвіння і знищення чотирьох природних пристрастей, якими є радість, надія, страх і біль, від заспокоєння яких і умиротворення походять ці та інші блага, допоможуть такі поради, і виконання їх поведе до великих чеснот:

Намагайся завжди схилитися:

Не до того, що легше, але до того, що важче;

Не до того, що солодше, але до того, що гіркіше;

Не до того, що приємніше, але до того, що неприємніше;

Не до того, що обіцяє відпочинок, але до того, що вимагає праці;

Не до того, що втішає, але до скорботи;

Не до того, що більше, але до того, що менше;

Не до того, що піднесене і цінне, але до того, що низьке і нікчемне;

Не до того, щоб бажати чогось, але до того, щоб не бажати нічого;

Не кращої шукати з речей створених, але гіршої, – щоб досягти заради Христа злиднів, нагоди, порожнечі в усьому, що є в цьому світі.

Ці діяння личить досягнути серцем і намагатися упокорити ними свою волю...

Якщо належно виконувати сказане, то цього цілком вистачить, щоб увійти в Ніч почуттів...

Те, що діяльне входження в *Ніч почуттів* рівнозначне готовності прийняти на себе Хрест і нести його, не потребує жодних обґрунтувань. Але від одного лише несення Хреста не вмирають. А для того, щоб повністю увійти в *Ніч*, необхідно померти для гріха. Людина може віддати себе на розп'яття, але не може розп'яти себе сама. Тому те, що розпочато діяльною *Ніччю*, має бути закінчено бездіяльною, тобто Самим Богом. «Як би душа не старалася, вона все-таки не може одними своїми силами так очиститися, щоб бути здатною бодай до найменшого любовного єднання з Господом, якщо Він не візьме її у Свої руки й не очистить у тому темному полум'ї...».

Наша мета – єднання з Богом, наш шлях – розп'ятий Христос, єднання з Ним у розп'ятті. Єдино підходящий для цього шлях – віра.